

ВІДГУК

офіційного опонента – кандидата філологічних наук,
доцента кафедри української літератури та компаративістики
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Скорини Людмили Вікторівни

на дисертацію **ВАСИЛЕНКА ВАДИМА СЕРГІЙОВИЧА «Модифікація травми в українській еміграційній прозі другої половини ХХ століття»**,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Творчі здобутки письменників-емігрантів з України настільки розмаїті й оригінальні, що їх дослідження ще тривалий час перебуватиме в полі зору вітчизняних науковців. За останні два десятиліття з'явилася низка монографій, літературних портретів, статей і нарисів, кандидатських і докторських дисертацій, присвячених вивченню доробків окремих літераторів (Е.Андієвської, В.Барки, І.Багряного, Б.Бойчука, В.Вовк, Д.Гуменної, О.Ольжича, О.Мак, Б.Рубчака, У.Самчука, Ю.Тарнавського та ін.), а також окремим проблемам побутування українського письменства в діаспорі. Однак цей дослідницький напрям не можна вважати вичерпаним, навпаки – він перебуває на стадії активної розробки. Кандидатська дисертація В.С.Василенка видається актуальною з двох причин. По-перше, вона додає нові штрихи до формування цілісного уявлення про літературний процес у діаспорі; по-друге, пропонує новий методологічний інструментарій, що дозволить реінтерпретувати класику, досліджувати тексти, які до цього часу перебували на маргінесах дослідницької уваги.

Обраний дисертантом підхід видається продуктивним і доречним, особливо, коли йдеться про діаспорне письменство. Як слушно вказує В.С.Василенко, відображення травматичного минулого людини – роду – нації «можна вважати однією з визначальних ознак літературної і культурної ситуації української еміграції» (с.4), більше того – «еміграційна спільнота загалом постала як «спільнота втрати»» (с.45). Думається, це твердження можна екстраполювати не лише на діаспорну прозу другої половини ХХ ст., як це робить дисертант, а й на белетристику, поезію, драматургію зламу ХІХ - ХХ століть та міжвоєнного періоду. Кожне з поколінь мало специфічний травматичний досвід, який письменники-емігранти з різною мірою мистецького хисту ретранслявали в різножанрових творах. Скажімо, мешканці Галичини, Буковини й Закарпаття, які полишили батьківщину на межі століть, зазнали «колективної травми», пов'язаної із втратою рідної землі; не менш болісним був для них і досвід адаптації до нових соціокультурних реалій. Для покоління політичних емігрантів, котрі належали до другої (міжвоєнної) «хвилі», цей травматичний досвід ускладнювався з огляду на участь у подіях Першої світової та громадянської воєн, посилювався відчуттям провини за поразку національно-визвольних змагань, усвідомленням, що вони полишили батьківщину в час небезпеки.

У дисертації В.С.Василенка безпосереднім об'єктом студіювання є діаспорне письменство другої половини ХХ ст., в якому «клінічна» симптоматика максимально увиразнилася й загострилася, адже до двох указаних різновидів травм додався третій, пов'язаний із досвідом існування в тоталітарній державі, колоніальними утисками. Дисертант слушно констатує, що «аналіз модифікації травми в українській еміграційній прозі допомагає краще зрозуміти як психологічну природу художнього письма, так і соціокультурну реальність української еміграції» (с.4).

У перспективі плідним було б застосування подібного підходу і до української літератури 1930 – 1990-х років, творцями якої були безпосередні свідки / жертви сталінських репресій, а також представники наступних генерацій, творче становлення яких відбувалося в умовах «заблокованої культури» (Л.Костенко). У сучасному українському письменстві події, пов'язані з Революцією гідності й АТО, репрезентовані поки що доволі скупко, переважно крізь оптику бачення свідків/слухачів; коли ж поруч із ними з'явиться вагомий пласт текстів, написаних безпосередніми учасниками подій, що зазнали ментальних і фізичних травм на передовій чи в полоні, тоді запропонований дисертантом дослідницький інструментарій стане ще актуальнішим. Особливо це стосується другого розділу дисертації, в якому йдеться про дескрипцію воєнної катастрофи як посттравматичного досвіду через змістові концептуальні моделі Іншого, свідка й учасника.

Це об'єктивні чинники, що мотивують актуальність рецензованої дисертації, однак не можемо оминати увагою й суб'єктивного аспекту. Як слушно зауважив автор, «осмислення літературного контексту травми сприяє поборенню амнезії щодо історії (індивідуальної, родової, національної), відновленню культурної референції (зв'язку між минулим і сучасним, батьками та дітьми, Я та Іншим тощо)» (с.1). Зважаючи на ті глобальні історичні виклики, перед постала сучасна Україна, дослідження набуває нової семантики: осмислення травматичного досвіду минулого задля розуміння витоків сьогоденних проблем і пошуку ефективних шляхів виходу з кризи наразі є нагальною невідвратною потребою.

Матеріалом для безпосереднього дослідження В.С.Василенко обрав твори письменників, які визначили творчу неповторність діаспорного письменства (І. Багряного, Д. Гуменної, Ю. Косача, І. Костецького, О. Мак, Т. Осьмачки), а також менш відомих літераторів – Р. Колісника, Я. Курдидика та ін. Спираючись на цей текстовий масив, дисертант прагне виявити головні модифікації травми в літературі повоєнного періоду. У третьому розділі дослідник апелює також до здобутків другого покоління емігрантів (творів В. Лисенко, А. Мельничука, Дж. Кулик-Кіфер та ін.). Це може видаватися не зовсім доречним, адже вони не були ні жертвами, ні свідками трагічних подій української історії, однак дисертант переконливо мотивує таку потребу тим, що «друге покоління переживає культурний шок не безпосередньо, а черпаючи відомості про минуле від посередників (живих свідків, історичних артефактів або творів мистецтва), себто реконструює травму, задіюючи “вторинну пам'ять” (Е. Гуссерль) або перебуваючи в “ситуації постпам'яті” (М. Гірш). Фізична

непричетність до колоніального, тоталітарного минулого не позбавляє їх причетності символічної, яка *de facto* ставить покоління дітей у позицію “заручників”» (с.33).

Перелік праць, що становлять теоретико-методологічне підґрунтя дослідження, доволі солідний і репрезентативний. Дисертант широко апелює до студій із теорії психоаналізу, травми як підрозділу соціогуманітарних наук, постколоніальної критики, теорії тоталітарного суспільства, досліджень, що стосуються проблем функціонування української літератури в еміграції; варто відзначити також великий пласт англomовних джерел. Відчувається глибока обізнаність дисертанта з проблематикою травми, це дозволяє йому аналізувати вказані твори на високому теоретичному рівні. Дисертація В.С.Василенка відзначається логічністю викладу, чіткістю аргументації, доречністю методологічного інструментарію. При дослідженні застосовано комплексну методологію, що спирається на засади психоаналізу й постколоніальної критики, історії, соціології тощо.

Дисертація має значну наукову й практичну цінність, створює можливості для подальшого вивчення українського письменства ХХ століття із застосуванням нового методологічного інструментарію. Наукові тези дисертації обґрунтовані, достовірні, тема розкрита з належною повнотою і ґрунтовністю. Дослідження виконане за традиційною схемою, викладене українською мовою, обсяг – 204 сторінки друкованого тексту (основний текст – 178 сторінок), що відповідає вимогам до кандидатських дисертацій з гуманітарних спеціальностей).

Композиція дисертації зумовлена її метою й завданнями. Кожна складова частина реалізує певну, чітко визначену проблему, містить аргументоване осмислення суті досліджуваних явищ. У вступі наявні всі обов’язкові складові: чітко окреслена актуальність теми, наукова новизна, сформульовані мета й завдання, предмет і об’єкт дослідження, вказана практична значущість тощо. Перший розділ дисертації традиційно передбачає висвітлення теоретико-методологічних проблем. Дисертант акцентує увагу на «легітимації поняття травми як актуального поля для осмислення колоніального й тоталітарного спадків, зафіксованих у літературі» (с.5). У підрозділі 1.1. в діахронному аспекті проаналізовано травму як концептуальне для сучасної гуманітаристики поняття (дисертант слушно покликається на праці Ж. Дерріди, К. Карут, Д. ЛаКапри, Д. Лауба, Ш. Фелмана, З. Фройда та ін.). У другому підрозділі йдеться про літературознавчі стратегії осмислення травматичного досвіду минулого. На жаль, як слушно вказав В.С.Василенко, тут доводиться говорити здебільшого про здобутки західноєвропейської й північноамериканської гуманітаристики й філології, адже «українська наука про літературу такої роботи не лише не виконала, а й не запрограмувала» (с.26). Автор вирізняє дві складові поняття травма, які стали об’єктом дослідження в наступних розділах: перша – травма колоніального, тоталітарного насильства (геноциду, репресій, воєнної катастрофи), друга – пов’язана з подіями, хронологічно ближчими, пережитими авторами безпосередньо (асиміляція та інтеграція в чужорідне суспільство). Також дисертант доречно вказує на необхідність розрізняти

«відкрити» репрезентацію травми (твори про геноцид, війну, смерть) і «приховану», несвідому, що криється у мові. Назагал, матеріали першого розділу дозволяють створити міцний теоретичний підмурівок для подальшого безпосереднього аналізу-інтерпретації творів.

У другому розділі В.С.Василенко зосередив увагу на відображенні в діаспорному письменстві драматичного досвіду переживання індивідумом, нацією, культурою воєнної катастрофи. Безпосереднім об'єктом дослідження стали твори І.Костецького і Ю. Косача (у першому підрозділі), Р.Колісника, Я. Курдидика (у другому), Д.Гуменної (у третьому). Третій розділ присвячений проблематиці генераційного розриву, що виникає внаслідок тиску травматичної колоніальної дійсності. Трансгресію роду, знищення символічного світу Батька й Матері, деформацію синівського світу в «Саді Гетсиманському» І.Багряного й «Ротонді душогубців» Т.Осьмачки дослідник трактує як симптоми тоталітарної травми, що супроводжується «деформацією маскулітності, крахом українського патріархального світу» (с.112). На матеріалі повісті О.Мак «Чудасій» дисертант аналізує травматичний комплекс, пов'язаний із конфліктами, що виникають в «інтернаціональній сім'ї», розкриває тему колоніалізму, що здійснює руйнівний вплив на особистість, спричинює розрив родинних зв'язків. У третьому підрозділі на матеріалі англійської прози В. Лисенко, Дж. Кулик-Кіфер, А. Мельничука досліджено, як покоління дітей інтегрується в чужорідне суспільство, з'ясовано, у який спосіб травматичний досвід батьків абсорбується в досвіді дітей, віддалених від історичних подій у часовій і просторовій перспективах.

Цінною прикметою рецензованої дисертації є те, що в процесі аналізу-інтерпретації текстів діаспорного письменства автор постійно проводить паралелі з творами зарубіжних письменників, а також кінофільмами, мистецтвом фотографії і в такий спосіб органічно вмонтовує діаспорне письменство в ширший літературний (культурний) контекст. Так, у другому розділі інтерпретація творів І.Костецького та Ю.Косача супроводжується згадками про романи «Пригоди Велслі Джексона» В.Сарояна, «Там, де в серпанку пагорби» й «Художник хиткого світу» К.Ісігуро; повість Р.Колісника «Останній постріл» репрезентована як типологічно споріднена з романом «Невинний» І.Макюена. Вказані також типологічні паралелі, що формуються всередині самого діаспорного письменства («Хрещатий яр» Д.Гуменної – «Пливе, шумить ріка» М.-А. Кейван). Репрезентуючи художнє осмислення проблем асиміляції й інтеграції соціальних і політичних емігрантів із країн Східної Європи, В.С.Василенко доречно апелює до літератур Канади й США (романів «Вони успадкують землю» М.Каллагана, «Все освітлено» Дж.С.Фоєра, «Люба» Т.Морісон тощо).

Завершують роботу висновки, що відповідають поставленій меті й завданням, репрезентують основні тези дисертації, логічно впливають із проведених досліджень. Власні міркування автор лаконічно підсумовує тезою про травматичну природу української еміграційної літератури, яка в цьому сенсі набуває значення психотерапевтичного письма, скерованого на подолання колоніальної й тоталітарної травм, затребуваного наукою та культурою ХХІ ст.

За темою дисертації В.С.Василенко опублікував 16 статей (із них 7 – у фахових виданнях, у т.ч. – 1 закордонна публікація в науковому збірнику). Результати досліджень були оприлюднені на семи наукових конференціях різних рівнів (у т.ч. – закордонних). Це також засвідчує серйозний підхід до наукової роботи. Тексту рукопису притаманні цілісність і зв'язність. Термінологія дисертації є загальноновизнаною. Оформлення дисертації й автореферату відповідає вимогам, при цьому автореферат стисло передає зміст дисертації й не містить наукових висновків, відсутніх у дисертації.

Водночас дослідження має певні вразливі місця, на які варто було б звернути увагу.

1. У вступі варто було чіткіше окреслити мотиви, що зумовили вибір творів для дослідження. Не піддаючи сумніву принципову можливість вивчати проблематику травми на матеріали творів І.Багряного, Д.Гуменної, О.Мак, Т.Осьмачки та інших зазначених вище авторів, варто відзначити, що в діаспорному письменстві є ціла низка інших текстів, які могли б стати не менш переконливою репрезентацією обраної наукової проблеми. Наприклад, проблему колоніальної травми можна проілюструвати на прикладі діалогії О.Мак «Жаїра» (це один із нечисленних у літературі української діаспори прикладів апеляції до неукраїнського історичного досвіду). У дисертації побіжно згадана повість І. Боднарчука «Покоління зійдуться» – думається, вона варта більшої уваги (зокрема це стосується фабульних ліній Дмитра й Остапа); можна було простудіювати й інші твори письменника (повісті «Розквітлі сузір'я», «В дорозі життя»), вони не є естетично бездоганними, але містять цікаві узагальнення й розмисли, що стосуються проблематики травми.

2. В.С. Василенко вказує, що «наскрізне питання, навколо якого сконцентровано увагу в дисертації, полягає в тому, яку природу має та чи та травма, у який спосіб та за допомогою яких художніх засобів її відображено в тексті» (с.5). Дослідник слушно розмірковує, що «аналіз травматичних подій невіддільний від терапевтичної, катарсичної розповіді про травму, у центрі якої перебуває свідок – “провідник пам'яті”» (с.17). Однак, думається, варто було б уточнити: чи діаспорні письменники виступають лише в ролі ретрансляторів інформації про травматичне минуле, чи їх цікавить лише «клінічна картина», чи вони також оприявнюють у художній тексті рефлексії про можливість «терапії» «колективних травм», вказують на шляхи їх подолання.

3. У переліку статей, у яких викладено основні положення дисертації, вказано кілька публікацій про авторів, твори яких у тексті не згадуються (Зиновія Матлу, Юрія Горліса-Горського, Олексу Гай-Головка, Марту Гай), або ж згадуються лише принагідно (Михайло Островерха). Спостережені дискусійні моменти, а також окремі одруківки й стилістичні недогляди не можуть суттєво вплинути на загальну високу оцінку дисертації.

Представлена робота є цілісним ґрунтовним самостійним науковим дослідженням, що свідчить про вирішення важливої літературознавчої проблеми. У публікаціях здобувача й авторефераті відображені основні її тези. Дисертація «Модифікація травми в українській еміграційній прозі другої половини ХХ століття» відповідає спеціальності 10.01.01 – українська

література і вимогам п.9 та п. 11 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, які висуваються до кандидатських дисертацій, а її автор – Вадим Сергійович Василенко – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент:
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
літератури та компаративістики
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

Л.В.Скорина

Підпис доцента Л.В. Скорини підтверджую

Проректор із наукової,
інноваційної та міжнародної діяльності,
доктор історичних наук, професор

С.В. Корновенко